

לצפות באירועים מבעד למשקפיים תיאורטיים: תרגול תיאוריות פמיניסטיות בעזרת סרט עלילה (ארץ קרה)

אורית קמיר

הוראת המשפט לימדה אותי שכמו מרבית האנשים במרבית הקשרי החיים, גם מי שלומדים משפטים אינם נוטים להחיל השקפות תיאורטיות בנקל ובמודע על מקרים פרטיים שעימם הם מתמודדים. אף בהיבנם גישה תיאורטית – הם עלולים להתקשות לנתח באמצעותה אירוע מוגדר. במקביל, יש שהם מאמצים את הגיונה של גישה תיאורטית ומחילים אותו על התרחשויות חברתיות ומשפטיות בלא להיות מודעים לכך: השימוש שהם עושים במבנה ובכלים תיאורטיים סמוי מעיניהם, והם סבורים שניתוחם את הסוגיה הוא "מתוך עצמה" או "מתוך עצמם". שניות לא מודעת זו ביחס להחלה של דפוסי חשיבה תיאורטיים עלולה ליצור, מחד גיסא, רתיעה מהם והחמצה של ארגז כלים עשיר, ומאידך גיסא – אימוץ גורף של לוגיקה תיאורטית מסוימת, שחוסר הרפלקטיביות, ולכן היעדר תחושות השליטה והתמרון, עלולים להפוך לקיבעון פשטני ודוגמטי.

לכן חשוב בעיני כל כך, כחלק מהוראת המשפט, לתרגל ככל האפשר ניתוח של מקרים פרטיים דרך פריזמות תיאורטיות שונות. תרגול כזה עשוי להעמיק את השליטה בגישות תיאורטיות, ולחזק את ביטחונם העצמי של לומדי המשפט ביכולתם להשתמש, כמשפטנים ומשפטניות, בכלים תיאורטיים, באופן מושכל ומורכב.¹ אני מאמינה שבהקשר זה יש תועלת רבה בנייתו אישי וקבוצתי של סרטים, ובמיוחד "סרטי משפט" המציגים אירוע והליך משפטיים (בין שהם מבוססים על התרחשות עובדתית ובין שהם בדיוניים). תרגול בעזרת סרטים יכול לסייע בהחלה מודעת ומתחכמת של נקודות מבט תיאורטיות, ובחירה ביניהן על פי שיקולים מושכלים. המשיכה לוויזואליות הבדויה של הוליווד, שאינה נתפסת מאיימת או משעממת, ותחושת המשחק המתלווה לניתוח סרטי עלילה, מקהים את עוקצה של הרתיעה שעלולה להתעורר נוכח החלה של כלים תיאורטיים על פסקי דין.

הגישות התיאורטיות שאני מרבה ללמד הן פמיניסטיות. לכן אחד הסרטים שאני מרבה להשתמש בו לצורך הוראתו הוא ארץ קרה (1995), המושתת על תביעה קבוצתית שהוגשה בארצות הברית בגין הטרדה מינית במקום עבודה.² הסרט מלווה הליך משפטי שהוא מציג, ופולשבקים ארוכים חושפים בפני הצופות והצופים את ההתרחשויות המתוארות בעדותה של התובעת הראשית. איעזר בהתייחסות לסרט זה כדי להדגים כיצד ניתן, לדעתי, לתרגל החלה של תפיסות תיאורטיות על מקרים פרטיים באמצעות ניתוח יצירות תרבות. הצגת הדברים נועדה לאפשר למי שמבקשות ומבקשים להשתמש בסרט זה – או אחרים כדוגמתו – לשאול את הדפוס המוצע כאן ולפתחו הלאה.

כמו אחרות המלמדות תיאורטיות פמיניסטיות, אני פותחת בהצגת הפמיניזם הליברלי, שאפיין את הגל הפמיניסטי הראשון באנגליה ובארצות הברית. הוראת הגל הפמיניסטי השני כוללת את בקול שונה של קרול גיליגן (1982),³ כמייצג הגישה הפמיניסטית המכונה בעברית "תרבותית",⁴ ואת הפמיניזם הרדיקלי (כלומר פמיניזם מן היסוד) בגרסה המשפטית של קתרין מקינון. את הפמיניזם הרדיקלי אני מאייכת על ידי הצגת מה שאני מכנה "כבוד אדם וחיה: פמיניזם משפטי ישראלי"

לצפות באירועים מבעד למשקפיים תיאורטיים: תרגול תיאוריות פמיניסטיות בעזרת סרט עלילה | אורית קמיר

שפיתחתי במקומות אחרים.⁵ כשהתלמידים נחשפו לארבע צורות החשיבה הפמיניסטיות הללו, אני מבקשת מהם לצפות בסרט ארץ קרה ולנתחו בעזרת התיאוריות שלמדו. יש שהם מתבקשים להגיש נייר עמדה המכיל ניתוח עצמאי כזה של הסרט לפני הדיון המשותף בו בכיתה.

בניתוח העצמאי כמו גם בדיון המשותף, אני מבקשת מן התלמידות והתלמידים להתבונן בסרט ובאירוע המשפטי המוצג בו בעזרת ארבע הגישות הפמיניסטיות שלמדו, בהתאם למתבקש על פי ארבע פרספקטיבות שונות. אני מבקשת מהם להחיל על הסרט ועל ההליך המשפטי שבו הבניות, תוכנות וביקורות מתוך הגישות התיאורטיות, ולהתאימן לנקודות מבט רלוונטיות שונות. לשם כך הם מתבקשים לענות על השאלות הללו:

1. כעורכת דין המייצגת את אחד הצדדים להליך המשפטי המוצג בסרט, איזו תיאוריה פמיניסטית – או תיאוריות פמיניסטיות – היית בוחרת כדי לארגן בעזרתן את טענותיך במסגרת ההליך המשפטי באופן הקוהרנטי והמשכנע ביותר? כלומר: איזו תיאוריה פמיניסטית – או אילו תיאוריות פמיניסטיות – יכולות, לדעתך, לעשות את השירות הטוב ביותר לכל אחד מן הצדדים בהליך המשפטי המוצג בסרט, וכיצד?

2. כשופטת הדנה במקרה הנדון בסרט ומבקשת לכתוב את פסק הדין ההוגן והקוהרנטי ביותר, איזו תיאוריה פמיניסטית – או אילו תיאוריות כאלו – תבחרי, ומדוע? כלומר, בכוחה של איזו תיאוריה פמיניסטית לבאר באופן העמוק והרחב ביותר את האירוע המשפטי, מנקודת מבט בלתי משוחדת?

3. מתוך הקשבה מכבדת לסרט כטקסט, ולקולותיו השונים (למשל אלו המיוצגים על ידי דמויות שונות): איזו תיאוריה פמיניסטית – או אילו תיאוריות פמיניסטיות – הוא משמיע? כלומר, באיזו שפה או שפות פמיניסטיות דומה שהסרט דובר כטקסט, ובאילו שפות פמיניסטיות דוברות דמויותיו השונות? האם יש חפיפה או סתירה בין גישתו הפמיניסטית של הסרט לבין אלו של דמויותיו? כיצד ניתן לפרש זאת?

4. מנקודת מבט חיצונית לסרט, בלתי תלויה, ביקורתית: איזו תיאוריה פמיניסטית – או אילו תיאוריות פמיניסטיות – משרתות אותי כצופה באופן הטוב ביותר בזיהוי מרב הסוגיות המעניינות והחשובות שהסרט מעורר, במודע או שלא במודע? כלומר, איזו תיאוריה פמיניסטית (או איזה שילוב שלהן) את כצופה בוחרת לאמץ כדי לבחון, לנתח ולבקר את הסרט?

בשלב הראשון של ההתמודדות עם המשימה, התלמידים מזהים בסרט סוגיות הנראות להם קשורות לטענותיהן המגוונות של תיאוריות פמיניסטיות. כך למשל, יש המתייחסים ליחסיה של הגיבורה הראשית עם ילדיה: מרכזיותו של תפקיד האם בחייה, החמלה והמסירות שהיא מפגינה, הקושי לפרנסם, החלטתה לא לבצע הפלה, הנכונות לגונן עליהם אף במחיר טובתה שלה. הן בניירות העמדה והן בדיון בכיתה מתברר שחלק מן התלמידים מקשרים היבטים של אימהות בסרט עם התיאוריה הפמיניסטית התרבותית, בעוד שאחרים – עם זו הרדיקלית. דיון ביניהם מציף את הנקודה שטקסט מורכב, כמו סרט, המציג התמודדויות של דמויות עם התרחשויות חברתיות, כלכליות ונפשיות, יכול להציג את האימהות הן באופן המתיישב עם טענות של פמיניזם תרבותי והן באופן המתיישב עם טענות של פמיניזם רדיקלי. הוא יכול להציג אימהות מסורה הן כתכונה מרכזית המכוונת את פעילותה של דמות נשית, והן כתפקיד שהחברה מטילה על נשים (לפעמים באופן כפוי) אך אינה מאפשרת להן למלא אלא על ידי ביטול עצמי והשתעבדות למוסדות פטריארכליים ("בעל" אלים, אב דכאני ו/או מקום עבודה נצלני המפעיל גם פרקטיקות מגדריות פוגעניות כהטרדה מינית).

לימוד תיאורטי של גישה פמיניסטית זו או אחרת יכול להנהיר את הגיונה ולהציגה כקוהרנטית ומשכנעת. אך מפגש עם טקסט המציג עולם מורכב עשוי לחשוף שלצורך התמודדות עם מציאות

אנושית, ניתן ואף רצוי להיעזר בתוכנות של גישות תיאורטיות שונות, ואף כאלו שנדרמות כמוציאות זו את זו. במפגש עם העולם האנושי המרוכב אין צורך להיאחז בפרספקטיבה תיאורטית אחת בלבד: תוכנות שונות של גישות תיאורטיות שונות (פמיניסטיות וכמובן גם אחרות) יכולות לתרום לביאור היבטים שונים של תופעות מורכבות. תרגול ההחלה של תיאוריות על אירועים פרטניים עשוי לאפשר גמישות אקלקטית כזו.

בהוסיפם את הפרספקטיבות השונות שמהן ניתן לבחון את הבחירה בין גישות תיאורטיות שונות, תלמידים מפנימים רובד נוסף של מורכבות. ייתכן שבהקשר האימהות, דמותה של גיבורת הסרט מגלמת מחויבות לגישה פמיניסטית תרבותית: ניתן לטעון שהיא מציבה את מסירותה לילדיה מעל לכול. באותה עת, יכול להיות שהסרט, כטקסט ביקורתי, מוסיף לסוגיית האימהות את הפרספקטיבה הפמיניסטית הרדיקלית, ובכך הוא ממסגר ומעשיר עבור הצופה את גישתה של הגיבורה. ניתן לטעון כי הסרט חושף אותה כחלקית, מבקר אותה – או דווקא תומך בה מתוך הדגשת המחירים שהמציאות מטילה עליה. עוד ייתכן שהפמיניזם שמגלמת הדמות מתפתח במהלך הסרט: המפגש עם מבנים חברתיים פטריארכליים דכאניים ועם מגוון בלתי נדלה של אלימות מגדרית מוסיף לאימהותה החומלת של הגיבורה יסודות מרדניים ומהפכניים. אכן, ככל שדמות מבשילה ומעמיקה היא עשויה להכיל ולשלב היבטים של גישות תיאורטיות מובחנות. כך בסרט, וכך בחיים.

פיתוח של טיעון משפטי פמיניסטי עבור הגיבורה מחייב את התלמידים לשקול האם ניתן לשרת את צרכיה באופן המיטבי בטיעון מסוג "היא זכאית ליחס שווה לשווים" (פמיניזם ליברלי), או בטיעון מסוג "יש לכבד את שונותה מן העובדים הגברים ולהבטיח לה תנאי עבודה ההולמים אישה ואם" (פמיניזם תרבותי) או בטיעון מסוג "יש להסיר מדרכה של העובדת את האלימות המגדרית שהופכת אותה מעובדת לאובייקט מיני וכך פוגעת בזכותה לשוויון" (פמיניזם רדיקלי). פיתוח של טיעון משפטי פמיניסטי עבור המעסיקה מאפשר לתלמידים למתוח את הגיונו של הפמיניזם התרבותי (ויש שיאמרו להפכו נגד עצמו) לכדי טיעון שאישה ואם המבקשת לשמר את תכונותיה אלו אינה יכולה להשתלב במקום העבודה, או שעליה לקבל על עצמה מגבלות רבות ההולמות את מהותה. אימוץ נקודת מבט שיפוטית, כלומר ערכית רחבה, חיצונית לדמויות ולסרט, מביא תלמידים לשקול בעיקר ניתוח ותובנות רדיקליים וכאלו השואבים מפמיניזם של כבוד. האם הדרך פוקחת העיניים ומסברת האזון ביותר לזהות את המבנים והתהליכים החברתיים שהובילו לפגיעה בגיבורה ובחברותיה, עוברת דרך טרמינולוגיה של אפליה של נשים בחברה פטריארכלית, או דרך זיהוי מנגנוני הדרת-כבוד של החברה הכללית וחברת מקום העבודה? האם מועיל יותר לתאר את הנזק שנגרם לעובדות במושגים של אפליה, פגיעה בשוויון, או במושגים של פגיעה בכבוד הסגולי ובכבוד המחיה? התלבטות זו מחדדת את הדמיון והשוני בין פמיניזם רדיקלי לבין פמיניזם כבוד האדם, ומדגישה את חשיבותו של ההקשר הערכי לשיטת המשפט שבתוכה נבנים טיעונים משפטיים.

הסתפקתי בהצגה ראשונית של סוגיה אחת בלבד (אימהותה של הגיבורה), ובארבע גישות פמיניסטיות. הסרט ארץ קרה מכיל סוגיות רבות שאפשר לנתח באופן יסודי ופורה מתוך הפרספקטיבות הפמיניסטיות שהוצגו, וגם נוספות (למשל, ניתן לדבר על דיכוי הסולידריות הנשית בקרב העובדות במונחים של העלמת "הרצף הלסבי", או על זיהוין של נשות פריפריה חסרות השכלה ומשאבים כ"קבוצת מיעוט" גם אם אינן אפרו-אמריקניות). אני מקווה שדי בהדגמה מינימלית זו כדי להמחיש את העושר הדיוני העצום הטמון בניתוח מושכל ומעמיק של יצירת תרבות. ניסיוני מלמד שתלמידי משפטים שנחשפו לשיעורים כאלו, נושאים איתם את השאלות, את ארגו הכלים, וחשוב מכול – את הסקרנות, את ההעזה ואת האומץ לנתח ולהחיל תוכנות תיאורטיות מורכבות, גם לסרטים אחרים שבהם הם צופים, לחייהם, ולמקרים משפטיים המגיעים לפתחם. אני מאמינה שזו דרך נעימה ויעילה

לצפות באירועים מבעד למשקפיים תיאורטיים: תרגול תיאוריות פמיניסטיות בעזרת סרט עלילה | אורית קמיר

להעמיק ולחדד את האוריינות התיאורטית, לחזק את הביטחון העצמי האינטלקטואלי והמקצועי, וכך לשים סייג לשטחיות ולדוגמטיות הרובצות לפתחנו.

הערות

- 1 במקום אחר הצגתי גישה מקיפה לחינוך משפטי: "חינוך משפטי שתכליתו פיתוח כבוד מחיה מקצועי אישי: הזמנה לטיול בארץ הפלאות" המשפט יט 95 (2013). שם פירטתי מדוע חשוב, בעיניי, להעמיק את כבוד המחיה של תלמידות ותלמידי המשפטים, וכיצד לעשות זאת באמצעות הוראת משפט ותרבות. האמור כאן הוא המשך, פיתוח והרחבה של דברים אלו.
- 2 במקומות אחרים ניתחתי את הסרט ארץ קרה מנקודות מבט אחרות. שם ניתן למצוא תיאור של עלילת הסרט. ראו אורית קמיר נראות אשמות: נשים במשפט הקולנוע 316-335 (2014), וכן אורית קמיר "הגיבורה ועורך דינה בארץ קרה: משפט קהילתי פמיניסטי בראי הקולנוע" מעשי משפט ב, 133 (2009).
- 3 קרול גיליגן בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה (נעמי בן חיים מתרגמת, 1995).
- 4 בשנת 2016 ראה אור תרגום עברי של ספרה של קרול גיליגן להצטרף להתנגדות (דנה ג' פלג מתרגמת, 2016). הפרק הראשון, המכיל התבוננות מחודשת של הכותבת על ספרה בקול שונה, הוא תוספת חשובה ומעניינת לספר המקורי.
- 5 אורית קמיר כבוד אדם וחווה: פמיניזם ישראלי חברתי ומשפטי (2007). גישה פמיניסטית זו בוחנת את הדיכוי המגדרי על ידי חשיפת דפוסי הדרת כבוד (honor) של החברה הפטריארכלית ודורשת הגנה על ערכי הליכה "הכבוד הסגולי" (human dignity) ו"כבוד המחיה" (respect) של נשים וגברים (זאת לעומת פמיניזם רדיקלי אמריקני החושף את האפליה המגדרית הפטריארכלית ודורש שוויון מגדרי במובן של חירות מאפליה פטריארכלית (זו).